

Список використаних джерел

1. Державна національна програма "Освіта": Україна ХХІ століття // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 4-5.
2. Захлебный А.Н. Содержание экологического образования в средней общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1986. – 332 с.
3. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія: навч. посібник / За ред. С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. – 220 с.
4. Синьов В.М. Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини: підручник. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
5. Шмалей С.В. Моральні засади сучасної екології // Наука і сучасність. Зб. наук. праць. Київського нац. пед. ун-ту. – К.: Логос, 2002. – Т. XXXI. – С. 144-152.

This article highlights the issues of diagnosis and characteristics of display bits and pieces of environmental culture among high school students at a special school.

Keywords: ecological culture, intellectually backward pupils.

Отримано 28.2.2012

УДК 376.36 (043.3)

А.І. Долженко

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ДОПОМІЖНОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються основні напрями вивчення соціально-трудова адаптації учнів молодших класів допоміжної школи.

Ключові слова: дефектологія, діти з легкою розумовою відсталістю, допоміжна школа, соціалізація, соціально-трудова адаптація.

В статье рассматриваются основные направления изучения социально-трудова адаптации учащихся младших классов вспомогательной школы.

Ключевые слова: дефектология, дети с легкой умственной отсталостью, вспомогательная школа для умственно отсталых детей, адаптация, социализация, социально-трудова адаптация.

У структурі загальнопедагогічного підходу до соціально-трудоваї адаптації дітей з легкою розумовою відсталістю на передній план виступає коло питань, пов'язаних з роллю патопсихологічних, а також психобіологічних чинників розвитку, які не можуть розглядатися окремо від контексту методологічної проблеми співвідношення біологічного та соціального у процесі становлення особистості. Розробка цієї проблеми глибоко пов'язана з формуванням поглядів на принципах діалектики матеріалістичного розуміння розвитку людини й отримала визнання як у загальній, так і в спеціальній психології та педагогіці в роботах таких відомих учених, як Л.С.Виготського, В.В.Давидова, Л.В.Занкова, О.М.Леонтьєва, А.Р.Лурії, В.Г.Петрової, С.Л.Рубінштейна, Ж.І.Шиф, Д.Б.Ельконіна й багатьох інших.

Слід зазначити, що вітчизняні вчені виступали проти абсолютизації як внутрішніх, так і зовнішніх чинників розвитку, розглядаючи їх у діалектичній єдності. "Соціальна ситуація розвитку" багато в чому визначає динаміку психічного розвитку дитини розглядуваної нами категорії. Однак, вирішальна роль у розвитку дитини належить активному засвоєнню соціального досвіду, яке відбувається у процесі спілкування з оточуючими людьми й виконання спільної діяльності. Саморозвиток неможливий без власної психічної активності, що виникає як внутрішній чинник у результаті загального, у тому числі й виховного, впливу середовища. Відтак, процес соціально-трудоваї адаптації здійснюється на основі постійного заломлення чинників зовнішнього середовища через внутрішні умови, у ролі яких виступають індивідуальні властивості, під якими слід розуміти не тільки індивідуально-психологічне обличчя дитини як складнотрансформоване новоутворення, але й цілісну особистість, що має індивідуальні властивості, серед яких на перший план виступає рівень власної психічної активності, що забезпечує процес її саморозвитку.

Між тим, суттєвим також є врахування особливостей вікового етапу розвитку дитини, що виявляє певну специфіку умов появи якісно нових психологічних утворень з опорою на провідну діяльність.

При вивченні соціально-трудоваї адаптації дітей з легкою розумовою відсталістю уявляється очевидним врахування всіх перерахованих положень. І в цьому контексті даної проблеми доречно розглядати питання про діяльність як особливу категорію функціонування відносно процесу соціалізації.

У дефектології діяльнісний підхід як принцип вивчення психіки й особистісних утворень розумово відсталої дитини є фундаментальним і міцно затвердився у процесі розширення уявлень про соціалізацію

розглядуваної категорії дітей, що надає розумінню цього процесу великого об'єктивного змісту. Діяльнісно-опосередковане засвоєння соціального досвіду розумово відсталою дитиною передбачає її активність, яка об'єктивно знижена й опосередкована глибиною інтелектуального дефекту, тому цілком природно передбачити, що така дитина, поставлена в умови інтенсивних соціальних взаємодій, буде зазнавати суттєвих змін психічних процесів і психологічних особливостей, що, зрештою, приведе до якісних змін характеристик її соціалізації, у тому числі й соціально-трудової адаптації, яка є частиною загальної соціалізації дитини. При цьому не можна заперечувати, що провідна діяльність такої дитини служить основою для розвитку вищих психічних функцій, необхідних для засвоєння певного обсягу знань і навичок, і опосередковує її взаємовідносини з довкіллям.

Однак, за всієї привабливості ідеї про роль провідної діяльності в розвитку людини, не можна її абсолютизувати й доводити до абсурду. Аргументована й конструктивна критика поняття "провідний тип діяльності" дуже доречна й у ракурсі розглядуваної нами проблеми соціально-трудової адаптації показує, що не можна зводити широке поняття розвитку особистості до розвитку психічних процесів, оскільки поняття розвитку особистості має більш широке значення і вміщує в собі і когнітивні, і емоційно-вольові, і моральні, і мотиваційні компоненти. Тому так важливо педагогам не орієнтуватися тільки на провідний тип діяльності в процесі цілеспрямованої роботи з розвитку особистості учня молодшого шкільного віку.

У цьому контексті важливо сказати про цінності міжособистісних відносин, які складаються в процесі діяльності, особистісні цінності, що формуються у процесі спільної діяльності.

Таким чином, за сутністю досліджуваної проблеми слід розрізняти власне предметну діяльність, про яку написано багато наукових праць відносно розглядуваної категорії дітей, і соціальне значення діяльності як способу організації взаємодії з оточуючими й формування системи відносин. Таке розуміння ролі діяльності у процесі соціально-трудової адаптації дітей з легким ступенем розумової відсталості нам уявляється найбільш адекватним реаліям самого життя.

При розгляді процесу соціально-трудової адаптації цієї категорії дітей важливим є уявлення про активність, яку проявляє дитина у процесі діяльності, що призводить, зрештою, до засвоєння й відтворення соціального досвіду. На ранніх етапах соціалізації на перший план висуваються особливості потребнісно-мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій і самосвідомості як результату цього процесу. Внутрішні регулятори соціальної поведінки формуються в ході змістового ускладнення зовнішніх впливів.

Соціально-трудова адаптація безпосередньо пов'язана з мотиваційною системою, що розглядається як внутрішній стрижень у

структурі цілісної особистості з її спрямованістю, ціннісними установками, соціальними очікуваннями й іншими соціально-психологічними характеристиками.

На жаль, щодо дітей з легкою розумовою відсталістю ціннісна проблематика не стала поки що об'єктом теоретичного аналізу й експериментальних досліджень у необхідній для практичної роботи з цією категорією дітей мірі. Наразі, у структурі досліджуваної нами теми поняття "цінності" виступає як дуже важливий компонент структури особистості, що формується в системі діяльності, коригувально спрямованої на соціально-трудова адаптацію дітей з легким ступенем розумовою відсталості.

У процесі реалізації відносин з іншими людьми в ході такої діяльності дитині надається реальна можливість не тільки набути соціально значущого досвіду, але й зберегти свою індивідуальність, забезпечити індивідуальний розвиток самосвідомості.

Інтерес до цієї проблематики підтримується пошуком реальних шляхів формування в ході педагогічної практики роботи з цією категорією дітей певних форм регуляції поведінки на основі наявних ціннісних орієнтацій як найважливішого психологічного утворення особистості. Це завдання здебільшого ставиться в підлітковому віці, коли визначається регулятор особистісної активності й організації індивідуального стилю соціальної поведінки. Але мало хто з практиків ставить перед собою завдання пропедевтики формування в молодшому шкільному віці такого регулятора, а його саме й потребують діти з легкими формами розумової відсталості, оскільки в них не формуються такі особистісні утворення самі по собі.

Не менший інтерес викликають і окремі компоненти майбутньої самосвідомості, такі, наприклад, як самооцінка, рівень домагань у молодшому шкільному віці, що набувають у дітей цієї категорії цілком самостійного значення і впливають на хід соціально-трудова адаптації.

Викладені вище положення, що відображають основні уявлення про генезис становлення особистості дитини з легкими формами розумової відсталості в ході коригувально спрямованого навчально-виховного процесу, на наш погляд, найбільш прийнятні для аналізу й опису процесу соціально-трудова адаптації в психолого-педагогічному аспекті. Усвідомлюючи умовність і штучність розділення єдиного, цілісного процесу формування людської особистості, все ж вважаємо за доцільне позначити відмінності між соціалізацією і трудовою адаптацією.

У першому випадку йдеться про поняття більш об'ємного змісту - розвиток особистості розумово відсталого дитини в навчально-виховному процесі, тобто про взаємодію особистості, що безперервно змінюється через навчання, виховання й впливи соціального ряду, тобто через ті

чинники середовища, які безпосередньо й постійно впливають на зміну особистісних утворень дитини.

Таким чином, і розвиток, і соціально-трудова адаптація відбуваються за найактивнішої участі позасередовищних впливів, але розвиток, на відміну від соціально-трудової адаптації, по-перше, включає і психофізіологічні зміни, що відбуваються відповідно до загальних закономірностей, які відповідають не лише законам соціальної детермінації, але й законам розвитку людини як біосоціальної системи. По-друге, невідповідність потреб і можливостей особистості, що формується, з одного боку, і зовнішніх умов і вимог, з іншого. Отже, розвиток характеризується внутрішніми процесами, самодетермінацією, за участі психофізичних механізмів, що й визначає вибірковість дитини до впливів виховання й середовища, чим обумовлюється важливість вивчення розвитку дітей при дослідженні проблеми їх соціально-трудової адаптації.

Окрім того, процес соціально-трудової адаптації вміщує, на відміну від виховання, не лише організовані зусилля з боку школи, але й елементи впливу середовища, що важко піддаються організації й коригуються, позитивно або негативно, самою особистістю. Цілеспрямоване виховання, у межах нині домінуючої педагогічної парадигми, передбачає управління процесом соціалізації, частиною якого є і соціально-трудова адаптація, що виключає негативну стихійну дію. Водночас неважко передбачити, що педагогіка не може в повному обсязі вирішити завдання формування соціального досвіду особистості дитини, оскільки на неї впливають багато соціальних чинників, які не укладаються в одну систему, що підвищує міру автономії особистості, яка формується, і, відповідно, ускладнює пошук універсальних психолого-педагогічних шляхів соціалізації дитини, тому не можуть ототожнюватися поняття виховання й соціалізації, виховання й соціально-трудової адаптації. Отож, соціально-трудова адаптація потрапляє у сферу нашої уваги і як процес, і як результат засвоєння соціального досвіду.

Ґрунтуючись на цьому, вирішуючи завдання розробки впорядкованої системи уявлень про соціально-трудова адаптацію дітей з легкою розумовою відсталістю не лише теоретично, але й емпірично, ми виділили змістову й функціональну сторони цього процесу. Під змістовими характеристиками розуміємо коло психологічних утворень особистості дитини (самооцінка, критичність, емоційно-оцінні судження тощо), а також регулятивні механізми соціальної поведінки особистості, оскільки процес соціально-трудової адаптації характеризується станом діяльності, спілкування й самосвідомості.

З урахуванням переважаючих порушень інтелектуальної діяльності в досліджуваній категорії дітей, можна апріорно, ґрунтуючись на цих положеннях, передбачити наявність специфіки у формуванні системи

регуляції їх поведінки, а також особливого механізму соціально-трудової адаптації.

Для характеристики функціональної сторони соціально-трудової адаптації розглядуваної категорії дітей, що передбачає розгляд питання про те, яким чином здійснюється соціально-трудова адаптація, як формується система внутрішньої регуляції діяльності таких дітей, ми спробували перевести цю діяльність у систему внутрішньої регуляції, коли сама діяльність стає для такої дитини необхідною, зрозумілою і схвалюваною. При цьому йдеться про трансформацію норм, розпоряджень, цінностей тощо у внутрішні регулятори поведінки дитини, що виявляється різною мірою усвідомлення дитиною власного ставлення до норм, цінностей, вимог найближчого оточення, впливів, що діють на неї, тобто йдеться про формування усвідомлюваних механізмів соціалізації.

Не можна забувати про те, що позитивні емоції сприяють формуванню в дитини "відчуття базової довіри" до дорослого (Е. Еріксон), що позитивно впливає на формування її афективної сфери й багато в чому визначає особливості зрілих форм поведінки в майбутньому.

Ускладнення організації психічного життя дитини, яке відбувається в процесі коригувально спрямованого навчання й виховання, приводить до формування здібності до оцінних суджень і вибіркового ставлення до оточуючих, а також виконання належних рольових дій. Групове спілкування стимулює таку вибірковість, яка організовується вже на основі інших соціально-психологічних механізмів, серед яких виділяється група, у якій здійснюється життєдіяльність дитини. При цьому з'являється емоційний контакт з різними особами, серед яких виділяються ті, чиї думки набувають для дитини особливої значущості. Групи дітей, зайнятих спільною діяльністю, виступають у ролі носіїв поведінкових, нормативних, ціннісних орієнтирів. У процесі соціально-трудової адаптації така група виконує роль носія соціальних норм і цінностей найбільш значущих для становлення особистості дитини, яка готова їх засвоїти і прийняти. Тому в цьому сенсі така група виступає як механізм соціалізації.

Характеризуючи функціональну сторону соціально-трудової адаптації, необхідно ще раз зупинитися на тому, що вона здійснюється на основі активної взаємодії з оточенням, у результаті якої відбувається включення дитини в систему суспільних стосунків, у яких основною ланкою виступають діяльнісно опосередковані стосунки.

Метою викладу даних матеріалів є необхідна систематизація уявлень, розроблених нами у структурі психолого-педагогічного вивчення соціально-трудової адаптації.

Таким чином, аналіз основних напрямів вивчення соціально-трудової адаптації учнів молодших класів допоміжної школи показує, що:

1. Приналежність основних, згаданих вище концепцій, до різних областей психолого-педагогічного знання забезпечує певну їх автономію лише в межах конкретних об'єктів і методів дослідження.

2. Ще очевидніша умовність виділення предметних аспектів вивчення соціально-трудової адаптації, що пов'язано з наявністю єдиного, об'єднуючого об'єкту наукового аналізу – процесу становлення особистості дитини з легкою розумовою відсталістю.

3. Виявляється явне зближення загальнопсихологічних уявлень про основні утворення особистості, що формується, і характеристики змістової сторони вивчення соціально-трудової адаптації дітей з легкою розумовою відсталістю в межах педагогічного підходу.

4. Порушення і спотворення процесу соціально-трудової адаптації дітей з легкою розумовою відсталістю, що призводять до різних поведінкових відхилень і особистісних аномалій, можуть визначатися змінами умов протікання цього процесу на будь-якому його етапі, у будь-якій ланці й на будь-якому рівні.

Список використаних джерел

1. Долженко А.И. Проблемы социальной адаптации детей с умственной отсталостью и недостаточностью психического развития / А.И.Долженко // Проблемы общей и педагогической психологии: Сб. науч. трудов Института психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины / под ред. С.Д. Максименко. – К.: Институт психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины, 2008. – Т. X, ч. 1. – С. 157-164.
2. Долженко А.И. Психолого-педагогические исследования проблемы социально-трудова адаптации умственно отсталых детей / А.И. Долженко // Дефектология. – 2008. – № 4. – С. 21-25.
3. Долженко А.И. Социальные аспекты трудовой адаптации учащихся 1-3 классов вспомогательной школы-интерната / А.И.Долженко / Научный вестник ЮУГПУ им. К.Д. Ушинского: сб. науч. трудов. – Одеса. – 2006. – № 1–2. – С. 144–150.

The thesis deals with the problems of social and labor adaptation of elementary pupils of the auxiliary school.

Keywords: defectology, children with mild mental retardation, auxiliary school for mentally disabled children, adaptation, socialization, social and labor adaptation.

Отримано 28.2.2012